กลวิธีการแสดงบทบาทนางสีดาและกระบวนท่ารำ ในการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน ทศกัณฐ์ลงสวนถึงสีดาผูกศอ ตามแนวทางท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี และครูบุนนาค ทรรทรานนท์

Performing Techniques and Choreography of Sida Character in the Khon for Episode of Thossakan Long Suan – Sida Phuk Sor Based on Dance-Drama Style of Lady Paew Snidvongseni and Boonnak Thantharanon

พัชรวลัย รามนัฏ*
Phatcharawalai Ramanatta*
หลักสูตรศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์*
Curriculum: Master of Fine Arts Program in Thai Performing Arts
Bunditpatanasilpa Institute*

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ “กลวิธีการแสดงบทบาทนางสีดา ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ทศกัณฐ์ลงสวนถึงสีดาผูกศอ ตามแนวทางท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี และครูบุนนาค ทรรทรานนท์” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบทบาทความสำคัญของสีดา จากวรรณกรรม เรื่อง รามเกียรติ์ 2) ศึกษาบทบาทและกระบวนท่ารำของนางสีดา ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ วิเคราะห์กลวิธีการแสดงของนางสีดา ตามบทกระทู้ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ

ผลการศึกษาพบว่า รามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีมาจากวรรณกรรมเรื่อง รามายณะ ซึ่งเป็นมหากาพย์สำคัญของอินเดีย กล่าวถึงการทำศึกสงครามของฝ่ายทศกัณฐ์และฝ่ายพระราม เพื่อแย่งชิงนางสีดา บทบาทของนางสีดาที่ปรากฏในวรรณกรรม ได้แก่ 1) บทบาทของการเป็นแม่ 2) บทบาทของภรรยา 3) บทบาทลูกสะใภ้ 4) บทบาทภรรยาผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี นางสีดาเป็นตัวละครสำคัญอีกหนึ่งตัวละครในการดำเนินเรื่องราว ซึ่งเกี่ยวข้องในเรื่องความรัก ทั้งความรักของนางสีดาที่มีต่อพระราม ความรักของทศกัณฐ์ที่มีต่อนางสีดา จนเกิดการแย่งชิงเพื่อให้ได้มาของอีกฝ่าย กลวิธีการแสดงบทบาทนางสีดา ตอน สีดาผูกศอ บุคคลที่ได้รับการถ่ายทอดกระบวนท่ารำ คือ ครูบุนนาค ทรรทรานนท์ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดกระบวนท่ารำจากท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี ในการแสดงนี้ใช้เพลงหน้าพาทย์ การวิเคราะห์กลวิธีจากการได้รับการถ่ายทอดที่สำคัญจากครูบุนนาค ทรรทรานนท์ คือ 1) การใช้สีหน้าแสดงอารมณ์ภายใน 2) การตีบทให้ตรงกับคำเพื่อการสื่อความหมายให้ชัดเจน 3) สื่ออารมณ์และความรู้สึกของตัวละครผสมผสานด้วยอารมณ์และการร่ายรำเพื่อสร้างอรรถรสให้กับผู้ชม

Received: 2021-07-12
Revised: 2021-08-26
Accepted: 2021-09-03

คำสำคัญ: ผูกศอ, กระทู้, กลวิธีการแสดง, ด่าไม้

Abstract

The objectiveof this research are to 1) study the importance of Sida character within the *khon* performance in the Ramakian epic and 2) explore the choreography of Sida character in the *khon* performance In the episode of Sida Phuk So (Sida trying to hang herself) based on the dance-drama style of Lady Paew Snidvongseni and Boonnak Thantharanon.

The research result has been found that the Thai Ramakian was influenced by the well-known Indian Ramayana; it depicts the war between Phra Ram and Thossakan due to the Sida's kidnapping. There are foue roles of Sida in the epic 1) the mother, 2) a wife, 3) a daughter in-law, and 4) the faithful wife of husband Sida character is the significant character for the narrative in according to multi expressive plots of love, incliding wife's love to husband and love of Thossakan to Sida which caused the long battle between Phra Ram and Thossakan. The performing techniques of Sida characters was transmitted from Lady Paew Snidvongseni to Boonnak Thantharanon. In the performance, the dance is accompanied by the *naphat* pieces and the performing techniques included 1) facial expression delivering inner feeling, 20) interpretating thr lyrical meaning into the dance communicating thenarative, and 3) expressing emotion of the character through the choreography to make the spectacular performance

Keywords: sida hangs herself, threads, techniques, curse on stick.

บทนำ

โขน เป็นนาฏกรรมชั้นสูงที่ทรงคุณค่าอย่างหนึ่งของไทย มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และมีวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน จดหมายเหตุของชาวต่างชาติที่ได้เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยา คือ มองสิเออร์ เดอ ลา ลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในหนังสือ A New Historical Relation of Siam ถึงรูปแบบการแสดงโขน ละคร ระบำว่า "โขน เป็นรูปคนเต้นรำ ตามเสียงจังหวะพิณพาทย์ ตัวผู้เต้นรำนั้นสวมหน้าโขนและถือศาสตราวุธ (ทำเทียม) เป็นตัวแทนทหารต่อยุทธมากกว่าเป็นตัวละครและมาตรว่าตัวโขนทุก ๆ ตัวโลดเต้นเผ่นโผนอย่างแข็งแรงและออกท่าทางพิลึกพิลั่นเกินจริงก็ต้องเป็นใบ้จะพูดอะไรไม่ได้ ด้วยหน้าโขนปิดปากบนเสีย" เรื่องที่นิยมนำมาใช้แสดงโขนและเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายตลอดมา คือ เรื่อง รามเกียรติ์ เป็นบทนาฏกรรมใช้สำหรับเล่น หนังโขน หรือ ละคร ประกอบด้วยคำประพันธ์ต่าง ๆ นั้นมีหลักฐานปรากฏได้ว่าแต่งขึ้นไว้ต่างยุค ต่างสมัยกัน และสามารถสันนิษฐานได้ว่ามีเค้าเรื่องมาจาก รามายณะ อันเป็นนิยายของอินเดีย เรื่องรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทยมีหลายสำนวน รามเกียรติ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีอยู่ด้วยกันหลายฉบับตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (ธีรภัทร์ ทองนิ่ม.2555 : 2-4)

ทั้งนี้ รามเกียรติ์บทละครในรัชกาลที่ 1 มีพระราชประสงค์จะทรงรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งกระจัดกระจายให้รวมเป็นเรื่องเดียวกัน เพื่อเป็นแบบฉบับของบ้านเมืองจึงโปรดเกล้าฯ พร้อมทั้งทรงตรวจแก้ไขของบรรดากวีต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองในบางตอนอีกด้วย พระราชนิพนธ์บทพากย์โขนในรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนิพนธ์เป็นกาพย์ยานี และกาพย์ฉบัง เพื่อใช้ในการพากย์โขน มีจำนวน 4 ตอน คือ ตอนนางลอย ตอนนาคบาศ ตอนพรหมมาสตร์ และตอนเอราวัณ บทพากย์ทั้ง 4 ตอนมีความไพเราะ พรรณนาให้เห็นภาพอย่างชัดเจน

ในการแสดงโขนแต่ละตอนที่จะทำให้ผู้ชมเกิดความเข้าใจในการแสดงจะมีการพากย์ - เจรจา เพราะผู้แสดงโขนในสมัยโบราณทุกคนต้องสวมหัวโขนเวลาแสดง จึงไม่สามาพูดหรือร้องเองได้ เปรียบเสมือนคนใบ้ ในการแสดงโขนจึงใช้เป็นการพากย์ - เจรจา เป็นการดำเนินเรื่องโดยตลอด นอกจากนี้ในการเจรจายังประกอบด้วย บทเจรจากระทู้ เป็นคำเจรจาที่โบราณจารย์ได้ประพันธ์ขึ้นไว้โดยเป็นแบบแผนเฉพาะตอนหนึ่ง ๆ ด้วยถ้อยคำสำนวนอันไพเราะซาบซึ้งกินใจได้ความหมายเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งบทกระทู้นั้น สามารถพบได้ในตัวละครพระ นาง ยักษ์ และลิง

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาบทบาทความสำคัญของสีดา จากวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์
2. ศึกษากระบวนท่ารำ และบทบาทของนางสีดา ในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ
3. วิเคราะห์กลวิธีการแสดงของนางสีดา ตามบทกระทู้ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ

ขอบเขตการวิจัย

กลวิธีการแสดงบทบาทนางสีดา ในการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ ตามแนวทางครูบุนนาค ทรรทรานนท์

วิธีดำเนินการวิจัย

วิจัยกลวิธีการแสดงบทบาทนางสีดา ในการแสดงโขน เรื่องรามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ ตามแนวทางครูบุนนาค ทรรทรานนท์ นี้ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อมุ่งถึงประวัติความเป็นมา แบบแผนการแสดง การวิเคราะห์กระบวนท่ารำ โดยผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากเอกสารงานวิชาการ การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ภาพและวิดีโอการแสดง การรับการถ่ายทอดท่ารำ โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาค้นคว้า เรียบเรียง ข้อมูลและวิเคราะห์รวมทั้งปฏิบัติด้วยตนเอง โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. แหล่งข้อมูล

2. ศึกษาเอกสาร ตำรา หนังสือ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม เพื่อรวบรวมข้อมูลนำมาวิเคราะห์

3. การสัมภาษณ์ เครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์ คือ แบบสัมภาษณ์ ใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

4. การเก็บข้อมูลภาคสนาม การรับการถ่ายทอดท่ารำ การจดบันทึกท่ารำ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัย

นางสีดา คือ พระลักษมี มเหสีของพระนารายณ์ อวตารลงมาเกิดเพื่อเป็นคู่ครองของพระราม ตามบัญชาของพระอิศวร เป็นพระธิดาของทศกัณฐ์ กับนางมณโฑ การกำเนิดของนางสีดามีลักษณะพิเศษ คือ พระอิศวรมีพระประสงค์ให้พระลักษมีอวตารไปช่วยพระนารายณ์ปราบยักษ์ โดยกำหนดให้เป็นพระธิดาของทศกัณฐ์กับนางมณโฑ โดยให้นางมณโฑได้กลิ่นข้าวทิพย์ ซึ่งท้าวทศรถได้ทำพิธีกลากิจบวงสรวงขอบุตร เมื่อพิธีเสร็จสิ้น ข้าวทิพย์เหล่านี้มีกลิ่นหอมหวลมากจนฟุ้งไกลไปถึงกรุงลงกา นางมณโฑได้กลิ่นเข้าก็ร่ำร้องอยากกินให้ได้ มิฉะนั้นตนจะต้องขาดใจตายเป็นแน่ ทศกัณฐ์จึงมีบัญชาให้นางกากนาสูรไปโฉบเอาก้อนข้าวทิพย์มาถวายแก่ทศกัณฐ์ เมื่อนางมณโฑเสวยข้าวทิพย์แล้วนางก็ทรงครรภ์

นางสีดานั้นกำเนิดจากพงศ์ยักษ์ ซึ่งมีพี่ชาย ทั้งพี่ชายร่วมบิดามารดา พี่ชายร่วมบิดา น้องชายร่วมบิดามารดา น้องชายร่วมบิดา อีกทั้งยังมีน้องสาวร่วมบิดา นางสีดาซึ่งเป็นบุตรีของทศกัณฐ์ กับ นางมณโฑ ซึ่งมีพระบิดาบุญธรรม คือ ท้าวชนก พระปัยกา(ทวด) คือ ท้าวจตุรพักตร์ พระอัยกา(ปู่) คือ ท้าวลัสเตียน พระปิตุลาและพระปิตุจฉา(อา) ได้แก่ กุมภกรรณ พิเภก ขร ทูษณ์ ตรีเศียร และนางสำมนักขา มีพี่น้องร่วมสายเลือด คือ อินทรชิต และ ไพนาสุริยวงศ์ พี่น้องต่างสายเลือด (ร่วมบิดาหรือร่วมมารดา) ได้แก่ องคต (พี่ชายร่วมมารดา) สหัสกุมาร (น้องชายร่วมบิดา) สิบรถ (น้องชายร่วมบิดา) ทศคีรีวัน ทศคีรีธร (น้องชายร่วมบิดา) นางสุพรรณมัจฉา (น้องสาวร่วมบิดา) และคู่อภิเษกคือ พระราม มีบุตรร่วมกัน 2 คน คือ พระมงกุฎ และ พระลบ

บทบาทของนางสีดาในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ นอกจากเป็นหญิงสาวผู้เป็นที่รักของพระราม ยังเป็นสตรีที่จงรักภักดี มีความซื่อสัตย์ต่อสามีของตน และมีถ้อยคำเฉียบคม กล้าหาญ เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องปกป้องคนรักจากผู้แย่งชิงตนมาจากสามี จากการศึกษาพบว่านางสีดา คือ พระลักษมี มเหสีของพระนารายณ์อวตารลงมาเกิดเพื่อเป็นคู่ครองของพระราม ตามบัญชาของพระอิศวร เป็นพระธิดาของทศกัณฐ์ กับนางมณโฑ

นางสีดาในบทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้น ปรากฏเด่นชัดหลายบทบาท ดังนี้ 1) บทบาทของความเป็นแม่ 2) บทบาทลูกสะใภ้ 3) บทบาทพี่สะใภ้ 4) บทบาทผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี

บุคลิกและอุปนิสัยของนางสีดา นางสีดาได้รับความยกย่องว่างดงามที่สุด ความงดงามของนางสีดาเป็นที่ทราบว่า มีรูปโฉมงดงามราวกับนางสวรรค์ ทั้งกิริยาท่วงท่าที่งดงามผสานไปด้วยความสง่างาม ผู้ใดพบเห็นต่างพากันตะลึงในความงาม นางจึงเป็นที่รักของพระราม และยังเป็นที่เสน่หาให้กับทศกัณฐ์ อีกทั้งทศกัณฐ์เคยชมความงามของนางสีดา เปรียบกับความงามต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น ใบหน้างามผุดผ่องดังพระจันทร์ คิ้วโก่งงามดังคันศร ดวงตางามดังราชสีห์ คองามดังคอหงส์ หน้าอกงามดังดอกบัว ผิวงามผ่องเปรียบเหมือนทอง และกิริยาช่างเรียบร้อยประทับใจ

ในการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ เป็นการแสดงที่มีผู้พากย์และผู้เจรจา โดยการพากย์ คือ การกล่าวเรื่องราวเป็นทำนองประกอบการแสดงโขนตามบทโขนที่ประพันธ์ด้วยกาพย์ยานี 11 และกาพย์ฉบัง 16 แบ่งออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ พากย์เมืองหรือพากย์พลับพลา พากย์รถ พากย์โอ้ พากย์ชมดง พากย์บรรยาย และพากย์เบ็ดเตล็ด โดยใช้ทำนอง 3 ทำนองหรือพากย์ทำนองปกติ พากย์โอ้ และพากย์ชมดง

อีกทั้งในการแสดงยังมีการเจรจา ซึ่งในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ นั้นเป็นการเจรจากระทู้ คือ การเจรจาโขนที่สำคัญเพราะการเจรจาประเภทนี้เป็นการเจรจาที่จะต้องใช้ความรู้ความสามารถและที่สำคัญ คือ ต้องใช้ความจำจำบทที่ได้แต่งไว้ก่อนแล้ว กล่าวคือ“ผู้เจรจาจะต้องเจรจาตามบทที่บูรพาจารย์ได้แต่งขึ้นไว้เป็นแบบฉบับเฉพาะตอนหนึ่งๆซึ่งเรียกว่า กระทู้เมื่อการแสดงโขนดำ เนินมาถึงตอนที่มีบทกระทู้ผู้เจรจาจะต้องเจรจาตามบทกระทู้ทันทีบทกระทู้จะมีความสละสลวยในเชิงสัมผัสการเล่นอักษรและความหมาย” (ปัญญา นิตยสุวรรณ, 2542 : 802) กลวิธีการเจรจากระทู้ ต้องมีผู้เจรจา 2 คนขึ้นไป ลักษณะการเจรจาเป็นการเจรจาโต้ตอบ การถาม – ตอบ ของตัวละคร ผู้เจรจาต้องมีปฏิภาณไหวพริบ มีความเข้าใจในบทบาทของตัวละคร สามารถจดจำการดำเนินเรื่องราวได้เป็นอย่างดี (ประสาท ทองอร่าม สัมภาษณ์. 1 มีนาคม 2563)

บทบาทของนางสีดาในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์จากบทพระราชนิพนธ์ และบทโขน ซึ่งเดิมเป็นวรรณกรรมในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เหมาะสำหรับการอ่าน หรือเป็นบรรทัดฐานสำหรับการแต่งบท เมื่อนำมาแสดงจึงมีการปรับเปลี่ยนให้มีความกระชับ ความน่าสนใจ และมีความเหมาะสมสำหรับเวลาที่ใช้ในการแสดง จากกลอนบทละครสู่บทเจรจา หรือ การร่ายยาว แต่ยังคงเดิมไว้ซึ่งเนื้อหาในบทพระราชนิพนธ์ ตัวอย่างเช่น

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

๏ เมื่อนั้น โฉมนางสีดาเสน่หา
ฟังทศเศียรอสุรา กัลป์ยากลุ้มกลัดขัดใจ
ดั่งศรแสลงลงมาแทงกรรณ จะกลั้นความแค้นก็ไม่ได้
ปักไม้ลงแล้วก็ด่าไป ไอ้ไม้จังไรอัปรีย์
ไฉนมึงจึ่งมาดูหมิ่น พระทรงศิลป์ปิ่นภพเรืองศรี
คือพระองค์ทรงอาสน์วาสุกรี ภูมีอวตารมาผลาญยักษ์
ให้สิ้นโคตรวงศ์ไอ้พาลา ซึ่งเบียดเบียนโลกาอาณาจักร
อันตัวของมึงนี้ทรลักษณ์ สิบเศียรสิบพักตร์จะปลิวไป
วันเมื่อไปลักตัวกูมานี้ หากว่ารีบหนีมาได้
แม้นช้าจะม้วยบรรลัย ด้วยแสงศรชัยพระจักรา ฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. เล่ม 1, 2549 : 117)

จากบทพระราชนิพนธ์ กรมศิลปากรได้นำบทพระราชนิพนธ์มาปรับสู่บทโขนในตอน ทศกัณฐ์ลงสวน ปรากฏเป็นบทร้องร่าย ดังนี้

- ร้องร่าย -

เมื่อนั้น โฉมนาง สีดา เสน่หา
ได้ฟัง ทศเศียร อสุรา กัญญา กลุ้มกลัด ขัดใจ
ดั่งต้องศร แสลง มาแทงกรรณ จะอดกลั้น ความแค้น ก็ไม่ได้
หยิบไม้ ปักลง แล้วว่าไป ชะช่าง จังไร ไม้อัปรีย์

(กรมศิลปากร. บทโขน ชุด เจ้าชู้ยักษ์ หักสวนเขา เผาลงกา)

นอกจากนี้ยังปรากฏในบทกระทู้เจรจาโต้ตอบ ระหว่างทศกัณฐ์กับนางสีดา ดังนี้

- เจรจา -

สีดา - ชิชะ ไอ้ไม้กาลีฤดีโหด ตัวเจ้านี้มีโทษถึงอาสัญ ช่างเลวร้ายใครไม่เทียมทันทั้งโลกา ยังมิหนำซ้ำเสนอหน้ามาพาที เพี้ยงเอ๋ยเดชะพระจักรีตามมาโปรด จะได้ทรงสังหารผลาญโคตรไอ้ไม้คด ให้โลกสิ้นทุกข์สุขปรากฏทั่วทั้งแหล่งหล้า

(กรมศิลปากร. บทโขน ชุด เจ้าชู้ยักษ์ หักสวนเขา เผาลงกา)

กระบวนท่ารำการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ พบว่าลักษณะการแสดงจะอยู่ในรูปแบบการแสดงโขนโรงใน เป็นการผสมผสานระหว่างโขนกับละคร โดยนำท่ารำ และบทพากย์เจรจาตามแบบโขนมาผสมกับการขับร้อง รูปแบบการแสดงแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ 1) การเปิดเรื่อง 2) การดำเนินเรื่อง 3) การปิดเรื่อง กระบวนท่ารำได้รับการถ่ายทอดท่ารำจากครูบุนนาค ทรรทรานนท์ ซึ่งท่านได้รับการถ่ายทอดจากการถ่ายทอดจากท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี

เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงได้แก่ เพลงบรรเลง ประกอบด้วย เพลงโหมโรง และเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ มีเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ประกอบการแสดงดังนี้ 1) เพลงโอด 2) เพลงเชิดฉิ่ง 3) เข้าม่าน และเพลงขับร้อง เพลงขับร้อง ซึ่งในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน ทศกัณฐ์ลงสวนและสีดาผูกศอ มีเพลงขับร้องที่ใช้ประกอบการแสดงดังนี้ 1) เพลงชมตลาด 2) เพลงร่ายใน 3) เพลงโอ้โลม 4) เพลงกบเต้น บทโขนที่ใช้ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ ผู้วิจัยได้ศึกษาบทโขนของกรมศิลปากร โดยครูประสาท ทองอร่ามเป็นผู้ตรวจสอบ โดยบทโขนในการแสดง มีดังนี้

\- เจรจา -

ทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ขุนมารชำนาญเชิง แสนสดชื่นรื่นเริงบันเทิงจิต เห็นสีดาเจ้าสถิตอยู่บนแท่น เพราะความรักเพียงจักแล่นเข้ารวบรัด แต่ค่อยเงื่อดงดหดหัตถ์ตัดอารมณ์ทำเป็นนิ่มนวลชวนให้ชมสมเสน่ห์ กรายหัตถาทำท่าเก๋เข้าไปนั่งใกล้ กระหยิ่มยิ้มแย้มกระแอมไอให้นางมองแล้วว่าแม่เอย แม่เนื้อทองน้องสีดา พี่น่ะคิดถึงน้องจนต้องมาหาเพราะแสนห่วง กังวลแต่แม่พุ่มพวงอยู่ลำพังจะนั่งเหงา จึงรีบด่วนมาชวนเจ้าเข้าไปอยู่วัง แม่จะได้เชยได้ชมสมบัติพระคลังทั้งสิบสองไปเถิดนะแม่รูปทองคนดี๊...คนดี แม้จะมัวแต่โศกเศร้าเอาแต่โศกีพี่เห็นป่วยการ อันเจ้ารามเจ้าลักษณ์นั้นวายปราณแล้วป่านนี้ เมื่อวันที่ตามกวางทองร้องออกโวยวาย คงถูกกวางล้างทำลายไม่เหลือหลอ มาเถิดมะพี่จะไปเอาวอแห่มารับเชิญแม่โฉมเฉลาเข้าไปประทับเสียในมณเฑียร โธ่ ... อย่าให้เสียทีพี่อุส่าห์เพียรเลยแม่สีดา

\- ร้องร่าย -

เมื่อนั้น โฉมนาง สีดา เสน่หา
ได้ฟัง ทศเศียร อสุรา กัญญา กลุ้มกลัด ขัดใจ
ดั่งต้องศร แสลง มาแทงกรรณ จะอดกลั้น ความแค้น ก็ไม่ได้
หยิบไม้ ปักลง แล้วว่าไป ชะช่าง จังไร ไม้อัปปรีย์

- เจรจา -

สีดา ชิชะ ไอ้ไม้กาลีฤดีโหด ตัวเจ้านี้มีโทษถึงอาสัญ ช่างเลวร้ายใครไม่เทียมทันทั้งโลกา ยังมิหนำซ้ำเสนอหน้ามาพาที เพี้ยงเอ๋ยเดชะพระจักรีตามมาโปรด จะได้ทรงสังหารผลาญโคตรไอ้ไม้คด ให้โลกสิ้นทุกข์สุขปรากฏทั่วทั้งแหล่งหล้า

ทศกัณฐ์ อุ๊ย ๆๆ ดูซิ อนิจจะ อนิจจา แม่ช่างพาที ตะละถ้อยร้อยวจีไพเราะหนอ คมรึก็คมขำรึก็ขำ น้ำคำรึก็พอเพียงพิณเอก ช่างเจื้อยแจ้วแว่วิเวกจับจิตหวาด โธ่...แม่เอยแม่จะตัดรักหักสวาทไปถึงไหน เอ้า...ถึงแม่จะพี่ไหว้พี่ก็ยอมละนะแม่สีดา ขออย่างเดียวให้เจ้าเมตตาประนีประนอม อย่าต้องให้พี่นี้ผ่ายผอมตรอมใจตาย อันปวงสรรพสิ่งสิ้นหลายในจักรวาล ถ้ามิ่งแม่นี้ต้องการสิ่งอันใด ถึงจะสิ้นชีวาพี่จะหามาให้ทุกสิ่งอัน ขอแต่เพียงจอมขวัญเจ้าเมตตานะแม่นะ น่าแม่น่าเมตตาพี่เถิดแม่ทรามวัย

สีดา อุเหม่ ไอ้ไม้จัญไรดื้อด้านนัก เรานี้ทรงศักดิ์เหมือนเป็นแม่เจ้าชาวโลกี ทั่วทศทิศต่างอัญชลีเคารพไหว้ มิใช่หญิงอันมีใจแพศยา จงเร่งออกไปให้พ้นหน้านะไอ้ไม้คด แล้วพระเยาวลักษณ์ทรงกำหนดตั้งสัจจะอธิษฐาน ว่าเดชะกมลมานมั่นภักดีต่อสมเด็จพระจักรีบรมนาถ จงอย่าให้อสุรราชชาติกาลี บังอาจกระทำย่ำยีด้วยอันใด

- ปี่พาทย์ทำเพลงรัว -

- เจรจา -

ทศกัณฐ์ ฝ่ายท้าวยี่สิบกรร้อนใจให้ข้องขัด เฝ้าวอนว่าสารพัดด้วยคำหวาน เยาว-มาลย์ไม่อ่อนตามซ้ำบริภาษ อสุรราชนึกฉุนโกรธพิโรธนัก คิดจะข่มขู่เจ้าชู้ยักษ์เข้าหักหาญ พอเข้าใกล้กลับบันดาลร้อนเป็นไฟ มิอาจต้ององค์อรทัยดังใจหวัง ลุกทะลึ่งทำปึงปังด้วยเดือดดาล เสด็จออกจากอุทยานรีบกลับตำหนักใน

- ปี่พาทย์ทำเพลงเชิด –

- ร้องเพลงกบเต้น –

โอ้พระ ทูลกระหม่อม ของเมียแก้ว วันนี้แล้ว จะทูลลา อาสัญ
มิยอมให้ ยักษ์ร้าย ใจอาธรรม์ มาหยามหยัน แนมเหน็บ ให้เจ็บใจ

- ปี่พาทย์ทำเพลงเชิดฉิ่ง –

- ร้องร่าย –

จึงเอาผ้า ผูกพัน กระสันรัด เกี่ยวกระหวัด กับกิ่ง โศกใหญ่
ชายหนึ่ง ผูกศอ อรทัย แล้วทอดองค์ ลงไป จะให้ตาย
เมื่อนั้น วายุบุตร แก้ได้ ดังใจหมาย
แล้วเข้า นบนอบ ยอบกาย กราบถวาย บังคม ก้มพักตรา

- เจรจา –

สีดา เหวยเจ้ากระบี่ ตัวของเจ้านี้อหังการ์ เราจะผูกศอให้มรณาครั้งนี้เล่า เหตุไฉนตัวเจ้ามาแก้ไข เอ็งอยู่แห่งหนตำบลใดจงว่ามา

หนุมาน ขอได้ทรงพระกรุณาโปรเกล้า ข้าพระบาทนี้เล่าชื่อหนุมาน เป็นทหารขององค์พระรามภูบดินทร์ บัดนี้ยกโยธาพานรินทร์มาพักอยู่ ณ คันธกาลาคีรีมาศ ทรงคิดคำนึงถึงใต้ฝ่าพระบาททุกทิวาราตรี จึงทรงใช้ให้ข้านี้ข้ามสมุทรมาเมืองมาร เพื่อสืบเสาะดูเหตุการณ์องค์อัครมเหสีว่าพระองค์ยังสุขเกษมเปรมปรีดิ์หรือหมองหมางเป็นอย่างไร ขอได้ทรงทราบในพระราชหฤทัยเถิพระเจ้าค่ะ

สีดา ดูดู๋ เจ้าลิงไพรไยเอื้อนอรรถ ว่าเป็นทหารขององค์พระจักรรัตน์ราชจักรี เหตุใดเรานี้จึงไม่รู้จัก นี่ดีร้ายเจ้าคงเป็นพวกยักษ์เสแสร้งแปลงปลอมมา โดยกล่าวนามถึงพระภัสดาของเรานี้ ไม่ขอฟังวาทีที่ว่าขานดอกนะเจ้า

หนุมาน ประทานโทษโปรดเกล้าแก่หม่อมฉัน เมื่อครั้งแรกที่สามพระองค์ทรงธรรม์ พลัดวังเวียงข้าพระบาทนั้นยังมิได้มาถวายตัวเป็นข้า ต่อเมื่อทศพักตร์ลักพระองค์มาแล้วไซร้ ข้าพระบาทจึงได้เข้ามาสวามิภักดิ์ พลางหยิบพระธำมรงค์ทรงศักดิ์กับ ผ้าสไบออกจากเศียรแล้วทูลสาร พระภูษานี้พระอวตารได้มาจากลิงป่า ส่วนพระ-ธำมรงค์นั้นสดายุราชปักษาน้อมถวาย องค์พระฤๅสายได้ทรงมอบของสองสิ่งมาประทานแด่พระแม่เจ้า ขอได้ทรงทราบเกล้าพระเจ้าข้า

สีดา ดูราเจ้ากระบี่ อันของเราสองสิ่งนี้ตกค้างอยู่กลางป่า เจ้าคงไปพานพบแล้วเก็บเอามาเป็นแม่นมั่น ยังเสแสร้งมารพันหลอกลวงเรา อย่าได้มาเจรจาเลยนะเจ้า เรารู้ทันในวาที

หนุมาน พระบารมีปกเกศาของข้าพระบาท สมเด็จพระรามหริราชตรัสสั่งมา ถ้ามาตรแม้นพระแม่เจ้าแคลงวิญญาณ์ไม่เชื่อฟัง ให้ยกข้อต่ออนุสนธิ์แต่หนหลังเป็นเรื่องราว เมื่อครั้งคราวยกศรชัยในเมืองมิถิลา สมเด็จพระรฆุวงศ์องค์รามาได้เสด็จเข้าไปในพระราชนิเวศน์ พระเจ้าแม่ได้แอบพระแกลแลพระเนตรลงมาบรรจบ เนตรพระหริวงศ์กับพระองค์ก็ทรงประสบกันครั้งนั้น อันเลศนัยเรื่องนี้ได้รู้กันแต่เพียงสองพระองค์กับพระภูบาล ขอได้ทรงทราบเบื้องบทมาลย์เถิดพระเจ้าค่ะ

- ร้องเพลงขวัญอ่อน –

เมื่อนั้น นางสีดา เยาวยอด สงสาร
ฟังคำ กำแหง หนุมาน ก็แจ้งการณ์ ว่าพระ หริรักษ์
จึงรับของ สองสิ่ง มาเพ่งพิศ ยิ่งคิด ถึงองค์ พระทรงศักดิ์
ชลเนตร คลอคลอง นองพักตร์ นงลักษณ์ ทรุดองค์ ลงโศกี

- ปี่พาทย์ทำเพลงโอด –

- เจรจา –

หนุมาน หนุมานชาญฤทธิถวายบังคมคัลอัญชลีพลางกราบทูลว่าโปรดเกล้า แม้นพระแม่เจ้าใคร่เสด็จไปเฝ้าพระจักกฤษณ์ ขอเชิญพระองค์ขึ้นสถิตบนฝ่ามือข้าพระบาท ข้าจะพาเสด็จเหินฟ้านภากาศไปยังสุวรรณพลับพลา ณ บัดนี้

สีดา ขอบใจเจ้ากระบี่ ซึ่งกล่าวพจนวาทีนั้นยังมิถูกต้อง ถึงใจเจ้าจะสุจริตก็ผิดทำนองเพราะเราเป็นหญิง ไหนเลยจะสิ้นข้อเกรงกริ่งสิ่งสงสัย ประเดี๋ยวยักษ์ลักมาลิงพาไปกระไรอยู่ เทพไทใครล่วงรู้จะติฉินนินทา เจ้าจงรีบกลับไปพลับพลาแล้วกราบทูลพระหริวงศ์ ว่าตัวเราขอกราบแทบเบื้องบาทบงสุ์บังคมมา ไม่ว่างเว้นรำลึกถึง พระมหากรุณาในองค์พระตรีภูวนาถ ขออัญเชิญพระองค์ยกพหลพลพยุหนาตรามาเข่นฆ่า เหล่าอสูรสัตว์บาปที่หยาบช้าเสียให้ม้วยมรณ์ ดำรัสพลางทางนวยนาดวาดกรกลับหลังยังตำหนักใน

- ปี่พาทย์ทำเพลงเข้าม่าน -

กระบวนท่ารำการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ ที่ได้รับการถ่ายทอดจากครูบุนนาค ทรรทรานนท์ จากบทโขนจะพบว่ามีการแบ่งชัดเจนในส่วนของบทกระทู้ บทร้อง และเพลงหน้าพาทย์ กระบวนท่ารำในบทกระทู้ หรือบทเจรจา เป็นกระบวนท่ารำที่ใช้การตีบท เน้นความชัดเจน สามารถสื่อความหมายได้แม่นยำและผู้แสดงสามารถปฏิบัติท่ารำได้ตรงกับบทเจรจาของผู้พากย์ – เจรจา ยกตัวอย่างเช่น

บทกระทู้ “ชิชะ ไอ้ไม้กาลีฤดีโหด” กระบวนท่ารำใช้ท่าทางการชี้นิ้วที่กระถางต้นไม้ด้านหน้าแล้วฟาดเข้าหาลำตัว สื่อถึงอารมณ์โกรธของตัวละคร

การตีบทคำว่า “พระจักรี” ผู้แสดงปฏิบัติท่า มือทั้งสองพนมมือท่าหว้กรีดปลายนิ้วมือออก ระดับมืออยู่ข้างใบหูด้านใดด้านหนึ่ง สื่อถึงการกล่าวถึงผู้ที่มีศักดิ์มากกว่าตน

การตีบทคำว่า “ย่ำยี” ผู้แสดงปฏิบัติท่า มือทั้งสองแบบฝ่ามือประกบกัน กรีดปลายนิ้วมือออก จากนั้นถูวนฝ่ามือเล็กน้อย 2 – 3 ครั้ง แล้วสะบัดแยกออก

กระบวนท่ารำในบทร้อง เป็นการปฏิบัติท่าทางตามความหมาย และการใช้ภาษาท่า และนาฏย-ศัพท์ร่วมด้วย เนื่องจากถ้อยคำในบทประพันธ์มีการบัญญัติท่าทางทางนาฏศิลป์ไทยไว้แล้ว หรือที่เรียกกันว่า ภาษาท่า ยกตัวอย่างเช่น

การตีบทคำว่า “เมียแก้ว” ผู้แสดงปฏิบัติท่า ตัวเรา

การตีบทคำว่า “ยักษ์ร้าย” ผู้แสดงปฏิบัติท่า ใช้มือทั้งสองทำท่าเขี้ยวยักษ์อยู่ระดับปาก

การตีบทคำว่า “อาสัญ” ผู้แสดงปฏิบัติท่า ตาย

กระบวนท่ารำในเพลงหน้าพาทย์ กระบวนท่ารำนี้เป็นกระบวนท่ารำที่เป็นแบบแผนยึดถือสืบต่อมา โดยในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ มีเพลงหน้าพาทย์สำคัญดังนี้

1) เพลงโอด

2) เพลงเชิดฉิ่ง

3) เพลงเข้าม่าน

เพลงหน้าพาทย์ในแต่ละเพลงจะสื่อความหมายที่แตกต่างกันออกไป เพลงโอด กระบวนท่ารำ สื่อถึงการร้องไห้ เศร้าโศกเสียใจของตัวละคร ในที่นี้ หมายถึงความเสียใจของนางสีดาที่พบหนุมานหลังจากที่พยายามฆ่าตัวตาย เพลงเชิดฉิ่ง โดยทั่วไปใช้ประกอบการแสดงถึงที่ลึกลับ หรือการเหาะของตัวละคร หรือใช้ประกอบการรำก่อนที่จะใช้อาวุธสำคัญหรือก่อนกระทำกิจสำคัญ ซึ่งในการแสดงนี้ เป็นการแสดงอวดฝีมือของผู้แสดง หรือตัวละครนางสีดา ก่อนที่ตัวละครจะโยนผ้าเพื่อผูกคอตนเอง ซึ่งในขณะที่ผู้แสดงรำอวดฝีมืออยู่นั้น การแสดงอารมณ์ผ่านสีหน้าว่ากำลังรู้สึกเศร้าโศกเสียใจก็เป็นสิ่งสำคัญ และเพลงเข้าม่าน เป็นหน้าพาทย์ที่ใช้เมื่อตัวละครกำลังจะกลับเข้าฉาก

การวิเคราะห์กระบวนท่ารำในบทเจรจากระทู้เป็นการโต้ตอบระหว่างนางสีดากับทศกัณฐ์ เมื่อทศกัณฐ์เกี้ยวพาราสีนางสีดา แต่นางสีดาแสดงอาการเมินเฉย จึงตัดพ้อต่อว่า กล่าวอ้างถึงพระรามผู้เป็นสามี จึงเป็นเหตุให้นางสีดามีความรู้สึกโกรธ จึงโต้ตอบโดยใช้กระบวนท่ารำตีบทตามบทเจรจาผ่านการปักไม้ด่า เปรียบเสมือนกิ่งไม้ที่ปักไว้เป็นตัวแทนของทศกัณฐ์ เป็นกลวิธีการแสดงของตัวนางในบทบาทของนางกษัตริย์ หรือตัวนางที่เป็นเจ้านาย ซึ่งปรับจากพฤติกรรมของเจ้านายในสมัยก่อน หากมีการว่ากล่าวตักเตือน หรือต่อว่า เจ้านายจะไม่สนทนาโดยตรงกับบุคคลนั้น หากเป็นการต่อว่าโดยกระทบผ่านสิ่งของ เช่น การเปรียบบุคคลนั้นกับกระโถน เป็นต้น

บทเจรจาระหว่างนางสีดากับทศกัณฐ์แล้ว ยังมีบทเจรจาระหว่างนางสีดากับหนุมาน ซึ่งเป็นตอนที่หนุมานได้มาช่วยคลายปมผ้าที่นางสีดาผูกคอของตนไว้ และนำแหวนของพระรามมามอบให้ กระบวนท่ารำในบทเจรจาของนางสีดากับหนุมานเป็นการตีบทตามบทเจรจาเช่นเดียวกัน มีการใช้ท่าทางที่เปรียบเสมือนการสื่อความหมายของตัวบุคคลที่กล่าวถึง

กระบวนท่ารำในเพลงหน้าพาทย์เป็นกระบวนท่ารำที่มีกำหนดเป็นมาตรฐาน เพลงหน้าพาทย์บางบทเพลงนอกจากสื่อความหมายถึงกิริยาการเดินทาง ยังเป็นการอวดฝีมือของผู้แสดง หรือเรียกว่า การรำเดี่ยว ซึ่งในตอนสีดาผูกศอ คือเพลงเชิดฉิ่ง ผู้แสดงที่ได้รับบทบาทของนางสีดาต้องแสดง ความสง่างาม ความหนักแน่นในกระบวนท่ารำ ความแม่นยำของจังหวะ ในการรำเพลงเชิดฉิ่งมีการใช้การห่มเข่าตามจังหวะฉิ่ง ดังนั้นผู้แสดงจึงต้องมีความแข็งแรงของกำลังขาเพราะเป็นกำลังสำคัญในการทรงตัว

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาบทบาทของนางสีดาในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ จากการศึกษาพบว่า บทบาทของนางสีดาได้มีคุณสมบัติที่ผู้วิจัยศึกษา ได้แก่ 1) กำเนิดนางสีดา 2) บทบาทที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์ 3) บุคลิกและอุปนิสัยของนางสีดา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของศิวดล วราเอกศิริ (2559) ที่กล่าวว่า คุณสมบัติที่กำหนดความเป็นนางสีดาในรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ทั้งหมดมี 7 ประการ ได้แก่ 1) ภูมิหลัง 2) ชาติกำเนิด 3) ลักษณะภายนอก 4) ลักษณะพิเศษ 5) ช่วงชีวิต 6) พฤติกรรมและการแสดงออก และ 7) การเป็นคู่บุญของบุรุษเพศ คุณสมบัติต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่ออยู่ร่วมกันแบบกระจายตัวจะสร้างอัตลักษณ์จำเพาะของนางสีดาในรามเกียรติ์ ประการสำคัญนางสีดาในรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 สามารถครอบครองคุณสมบัติของความเป็นนางสีดาได้มากที่สุด

2.2 จากการศึกษากระบวนท่ารำของนางสีดา ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ จากการศึกษาพบว่า ในการแสดงมีกระบวนท่ารำการเกี้ยวพาราสีของทศกัณฐ์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของยุทธนา แซ่พั่ว (2555) ที่กล่าวว่า บทบาทการเกี้ยวในรูปแบบการแสดงโขน แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน อันได้แก่ 1) ขั้นตอนการชมโฉม 2) ขั้นตอนการพูดจาหยอกล้อ 3) ขั้นตอนการเล้าโลม และ4) ขั้นตอนการประดิพัทธ์ ซึ่งขั้นตอนที่สำคัญที่สุดและเป็นจุดประสงค์หลักในการแสดงบทบาทการเกี้ยว คือ ขั้นตอนการเล้าโลม ส่วนกระบวนท่ารำนั้นเป็นการรำตีบทตามคำร้อง ซึ่งท่าทางที่แสดงออกมาเป็นกระบวนท่าเลียนแบบท่ากิริยาธรรมชาติของมนุษย์ทั่วไปที่มีความรัก นอกจากนี้รูปแบบการแสดงบทบาทการเกี้ยวในการแสดงโขนทั้ง 3 ตอน ปรากฏว่ามีลักษณะทั้งนั่งเกี้ยวและยืนเกี้ยว ซึ่งพระรามเกี้ยวนางสีดาและทศกัณฐ์เกี้ยวนางมณโฑ เป็นรูปแบบเฉพาะนั่งเกี้ยว โดยการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอนสีดาผูกศอ ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาและวิเคราะห์กระบวนท่ารำนั้นไม่มีการเกี้ยวพาราสีในขั้นตอนการประดิพัทธ์

2.3 จากการศึกษารูปแบบการแสดงในการรำของนางสีดา ในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน สีดาผูกศอ จากการศึกษาพบว่า รูปแบบการแสดงเป็นการแสดงที่ประกอบด้วย 1) การแสดงประกอบบทร้อง 2) การแสดงประกอบบทเจรจาและกระทู้ 3) การแสดงประกอบการร้องร่าย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พัชรินทร์ สันติอัชวรรณ (2558) ที่กล่าวว่า บทบาทของสตรีในรามายณะของอินเดีย แบ่งตามชาติกำเนิดได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่ นางฟ้า นางมนุษย์ นางอมนุษย์ นางยักษ์ และนางลูกครึ่ง เมื่อพิจารณาจากปัจจัยจำนวน 5 ด้าน ได้แก่ รูปพรรณสัณฐาน บุคลิกภาพ ลีล่าท่ารำ การแสดงอารมณ์ และพลังในการแสดง พบว่า สามารถแบ่งนาฏยลักษณ์ของนางโขนออกได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนางโขนที่รำแบบนางมนุษย์ กลุ่มนางโขนที่รำแบบนางมนุษย์และนางยักษ์ และกลุ่มนางโขนที่รำแบบนางมนุษย์และสัตว์ ซึ่งแต่ละกลุ่มใช้แม่ท่าและท่ารำทางด้านนาฏยศิลป์ไทยตามบทบาทในการดำเนินเรื่อง นาฏยลักษณ์ของนางโขนในปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากนางละคร ด้วยเหตุแห่งการใช้ผู้หญิงแสดงบทบาทนางโขนแทนผู้ชายแบบดั้งเดิม รวมทั้งมีการบรรจุบทร้องและท่ารำตามแบบแผนละครเข้ามาผสมผสาน ทำให้นาฏยลักษณ์ของนางโขนมีความแตกต่างไปจากการแสดงโขนแบบโบราณ

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษากระบวนท่ารำตามแนวทางบุนนาค ทรรทรานนท์ ได้รับการถ่ายทอดจากท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี แสดงครั้งแรก ณ โรงละครศิลปากรในปีพ.ศ. 2499 แสดงคู่กับครูอร่าม อิทรนัฏ รับบททศกัณฐ์ในขณะนั้น กระบวนท่ารำของครูบุนนาค ทรรทรานนท์ เป็นกระบวนท่ารำที่มีความอ่อนช้อย งดงาม มี

ความแม่นยำในจังหวะ มีการใช้กลวิธีการลักคอ การกล่อมหน้าเพื่อให้กระบวนท่ามีความสวยงามยิ่งขึ้น และสิ่งสำคัญในการแสดงที่ครูบุนนาค ทรรทรานนท์เน้นย้ำ คือ การแสดงออกทางสีหน้า ผู้ชมสามารถรับรู้ความรู้สึกของตัวละครได้ดียิ่งขึ้นคือการใช้สีหน้าของผู้แสดง

ข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษากลอนบทละคร เฉพาะพระราชนิพนธ์พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งศึกษาจากพระราชนิพนธ์ 1 รัชกาล จึงไม่มีการเปรียบเทียบการใช้คำในกลอนบทละครจากบทประพันธ์ในสมัยต่าง ๆ ซึ่งการใช้คำในแต่ละยุคสมัยมีความแตกต่างกัน มีความงดงามทางด้านภาษาและการประพันธ์ ซึ่งความแตกต่างของการใช้ภาษาสามารถสื่อความรู้สึกของตัวละครได้แตกต่างกัน

1 ข้อเสนอแนะในการนำงานวิจัยไปใช้

1.1) สำหรับผู้ที่ศึกษางานวิจัย สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษากระบวนท่ารำ และกลวิธีการแสดงได้

1.2) สามารถนำไปศึกษาและเป็นแนวทางในการจัดองค์ประกอบการแสดงได้

2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

การศึกษาบทบาทของนางสีดาครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาบทละครมุ่งเน้นเฉพาะพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เน้นการตีความการกระทำ เหตุผลของตัวละคร และอารมณ์และความรู้สึก ทั้งนี้พบว่าบทบาทของนางสีดาที่ควรแก่การศึกษาถึงโครงสร้างกระบวนท่ารำตลอดจนกลวิธีที่น่าสนใจมีปรากฏอีกหลายตอนที่ควรหาความรู้ในรูปแบบงานวิจัย คือ บทบาทนางสีดาลุยไฟ ศึกษาบทละครจากพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เพื่อศึกษาการตีความการกระทำของตัวละคร

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **บทโขน ชุด เจ้าชู้ยักษ์ หักสวนเขา เผาลงกา.** ม.ป.พ., ม.ป.ป.

ธีรภัทร ทองนิ่ม. (2556) **แบบแผนและกลวิธีการพากย์ - เจรจาโขนของกรมศิลปากร**(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประสาท ทองอร่าม. **ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย สำนักกองการสังคีต กรมศิลปากร** สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2563.

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จ. **บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1.** กรุงเทพฯ : โสภณการพิมพ์, 2419.

พัชรินทร์ สันติอัชวรรณ. (2558). **นาฏยลักษณ์ของนางโขน.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพ ฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ยุทธนา แซ่พั่ว. (2555). **บทบาทการเกี้ยวในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพ ฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิวดล วราเอกศิริ. (2559). **อัตลักษณ์ของนางสีดาในรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ของไทย**. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร